

“החברה הכי טובה שלי”: יחסים אולטרה קרובים בין אימהות ובנות מבוגרות בישראל

עינת קרן ועפרה מייזלס¹

במסגרת מחקר איכותני נרטיבי נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה עם כ-15 דיאדות של אימהות ובנות שהגדירו את יחסיהן כ"חברות הכי טובות". פרופיל יחסים זה, שכונה יחסים "אולטרה קרובים", התאפיין ברגשות חיוביים מתמשכים ובתיאור המשתתפות אחת את רעותה כאדם המרכזי והחשוב ביותר בחייהן, אף יותר מבן זוגן. פרופיל זה הציג מבנה יחסים שבו גבולות משפחתיים השונים מהנורמה ורמות גבוהות של מעורבות, שיתוף, קרבה ואינטימיות רגשית בין האימהות לבנות. נראה שהוא מציע מבט חדש ואחר על התפתחותה הפסיכולוגית של האישה ועל יחסי אימהות ובנות. יתרה מזאת, פרופיל זה מספק הבנות חדשות באשר למקומה של האישה במשפחה ולתפקידה כאם בחברות פמיליסטיות פרו-נטליסטיות כדוגמת החברה הישראלית, המייחסות חשיבות רבה לאישה ולאם והמקנות להן כוח ומשמעות בשמירת יציבות המשפחה והיחסים הבין דוריים.

מילות מפתח: יחסי אימהות ובנות, התפתחות בבגרות, משפחות בוגרות, יחסים בין-דוריים

מבוא

מאמר זה מציג פרופיל יחסים ייחודי בין אימהות ובנות מבוגרות שהגדירו את יחסיהן כ"חברות הכי טובות". פרופיל זה זוהה במסגרת מחקר דוקטורט שעסק בחקר חווייתן של אימהות ובנות מבוגרות באשר ליחסים ביניהן והשתנותם עם הזמן. יחסים אלה, על איכויותיהם ומאפייניהם הייחודיים, מושפעים בין השאר גם מההקשר החברתי-התרבותי הייחודי לחברה הישראלית.

1 אוניברסיטת חיפה, הפקולטה לחינוך, החוג לייעוץ והתפתחות האדם.

למרות השינויים העוברים עליה, מחברה שיתופית לחברה צרכנית ואינדיבידואלית יותר (אלמוג, 2004; סמוחה, 1999; פוגל-ביז'אוי, 2000), מלמדים מחקרים שנערכו בשנים האחרונות, שהחברה הישראלית היא עדיין חברה משפחתנית עם תפיסות שיתופיות, שבה רב כוחו של מוסד המשפחה, חוקית ואידיאולוגית כאחד, בהשוואה לחברות באירופה המערבית ובארצות הברית (Schwartz, 1999). בקרב שכבות רחבות בחברה הישראלית נחשב ערך המשפחה ערך מרכזי, המשמר את הדומיננטיות של מבנה המשפחה הפטריארכלי המסורתי – זוגיות ממוסדת בנישואין, משפחה עם ילדים, תפיסת הגבר כראש המשפחה והתמקדות האישה בתפקיד האימהי שמשמעותו מסירות מתמשכת לצאצאים, הקרבה עצמית והענקה כמעט ללא גבול, גם כאשר הילדים בגרו. מצב זה נכון במיוחד בהקשר של יחסי אימהות ובנות בישראל שבו מתקיימת ציפייה תרבותית מהאם לשמש בסיס בטוח ומקור מרכזי של סיוע ותמיכה גם בבגרות, ובמיוחד כשהבת הופכת בעצמה אם (פרידמן, 2011).

סקירה תיאורטית

רוב התיאוריות והמודלים הקלאסיים העוסקים בהתפתחות רואים ביצירת נפרדות פיסית ופסיכולוגית מההורים ובגיבוש זהות עצמאית משימות התפתחות רצויות ונורמטיביות, המאפשרות לאדם להתפתח כאינדיבידואל נפרד ולרקום לעת בגרות מערכות יחסים אינטימיות מחוץ למשפחת מוצאו (Blos, 1962, 1967; Erikson, 1950; Mahler, Pine, & Bergman, 1975). החברה המערבית מעריכה במיוחד יעדים אלה, המכתיבים במידה לא מבוטלת את תהליכי החברות המתחוללים בה, לאור התפיסה שתפקיד ההורים הוא לחברת את ילדיהם לקראת תפקוד עצמאי ומימוש חיים אוטונומיים ונפרדים. יעדים אלה יוגשמו, לכשתושלם המשימה, כאשר עם ההתבגרות יהיו הילדים מובחנים ממשפחתם, ובסיומו של תהליך ההתבגרות יהיו יחידה אוטונומית מבחינה כלכלית, תפקודית ורגשית. גם ההתקשרויות המרכזיות של הילדים עם דמויות ההורים ומשפחת המוצא אמורות לעבור, לפחות חלקית, תחילה לבני קבוצת הגיל ובהמשך לבני הזוג ולמשפחה החדשה שהם מקימים (Hazan & Zeifman, 1994). אמנם הקשר של הילדים עם ההורים כדמויות התקשרות לא ניתק, והם ממשיכים להוות דמויות חשובות בחייהם, אבל מיקומם בהיררכיה הופך להיות נמוך יותר או פחות מרכזי. כלומר: עם הבגרות הילדים אמורים להיות פחות תלויים רגשית בהוריהם ויותר קשורים עם בני גילם ובהמשך עם בן או בת זוג רומנטי, והרבה פחות תלויים אינסטרומנטלית בהוריהם ויותר עצמאים ואוטונומיים בתפקודם.

בבסיס היעדים ההתפתחותיים האלה עומדת ההנחה שהתקשרויות רגשיות חזקות עם ההורים בבגרות משקפות תלות ומעבר לא מוצלח לבגרות, משום שפעמים רבות הן באות על חשבון יצירת קשרים רגשיים עמוקים עם בן או בת זוג ועם חברים בני הגיל, שזהו תהליך ההתפתחות הרצוי והחיוני (Levinson, 1978). הספרות התיאורטית העוסקת בתהליכי אינדיבידואציה והיפרדות עם ההתבגרות (Blos, 1962, 1967), כמו גם הספרות העוסקת

בהתפתחות חיי המשפחה (Haws & Mallinckrodt, 1998) והספרות העוסקת ביחסי התקשרות (Doherty & Feeney, 2004), אוחזות כולן בתפיסה זו, ומציגות יעדי התפתחות אלה כנורמה אוניברסלית. בדרך כלל אף אין הן מבחינות בהקשרים אלה בין התפתחות בנים להתפתחות בנות.

תפיסה זו עולה בקנה אחד עם מחקרים שמצאו, שעם העלייה בגיל האדם מבסס לעצמו מערכות יחסים אינטימיות, תחילה עם דמויות מקבוצת השווים ובהמשך עם בן או בת זוג רומנטי. דמויות אלה ממלאות עבורו את פונקציות ההתקשרות שמילאו בעבר ההורים (Mayseless, 2004), למשל במצבי מצוקה או כשהיו זקוקים להתייעצות או לשתוף בחוויות חיוביות (safe haven function). ככל שמתבגרים בשנים, הולכת ומתפתחת העדפה ברורה לפנייה לבני הגיל על פני פנייה להורים, וגם תחושת הביטחון והיכולת לפנות לאפיקי התפתחות שונים (secure base function) נשענת יותר ויותר על הקשר עם בני הגיל. בדומה, מחקרים שחקרו את המבנה האופייני של היררכיות התקשרות (Doherty & Feeney, 2004; Keren & Mayseless, 2013) מצאו, שעם הגיל חלים בו שינויים: אנשים הנמצאים בקשר זוגי מדרגים את בני זוגם במקום הגבוה ביותר, ואחריהם את ההורים. לפי תפיסה זו אין בממצאים אלה כדי לומר שחל ויתור על ההורים כדמויות התקשרות או שהקשר עמם איבד מחשיבותו, אלא שתהליכי ההתפתחות הנורמטיביים מצריכים שינויים במשמעות ובתפקודים של יחסים אלה (Allen & Land, 1999).

במחצית השנייה של המאה ה-20 צמחה הכתיבה הפסיכואנליטית-הפמיניסטית (Chodorow, 1978; Josselson, 1987), שהציעה שהתפתחות הזהות, ובהקשר זה תהליכי ההיפרדות והאינדיבידואציה, נחווים באופן שונה אצל בנים ואצל בנות. לפי תפיסה זו, היעד ההתפתחותי הנורמטיבי הוא לשלב בין ההתקשרות לבין האוטונומיה תוך קונפליקט מינימלי. התבוננות זו מהווה ביקורת על התפיסה המדגישה רק את ההיפרדות כיעד התפתחותי רצוי, ומרחיבה את ההכרה בחוויית הקשר המורכבת שבין אימהות לבנות. מחקרים שחקרו את ההבדלים בין המינים בתהליכי הנפרדות מדמויות ההורים (למשל: Fringerman, 2000; Seiffge-Krenke, 1999) מצאו שנשים דיווחו על רמה נמוכה יותר של היפרדות פסיכולוגית מהוריהן ועל אינטימיות ומעורבות רגשית גבוהה יותר ביחסיהן עמם, ובייחוד עם האם, בהשוואה לגברים.

רוב הספרות העוסקת ביחסי אימהות ובנות בתקופת הבגרות התבססה על מחקרים שנערכו בצפון אמריקה ובאירופה – תרבויות המבליטות ערכים של אינדיבידואציה ואוטונומיה על פני קרבה ואוריינטציה פמיליסטית (Triandis, McCusker, & Hui, 1990). המחקר בתרבויות אלה מצביע על תהליך שעיקרו אינדיבידואציה והיפרדות, הכרוך בפירדה פיסית ופסיכולוגית מהאם, כשהבת יוצרת יחידה משפחתית חדשה ונפרדת עם נישואיה (Wallerstein, 1994). תקופת הבגרות נחשבת ייחודית במעגלי החיים של האם והבת, הן בשל משך הזמן הארוך יחסית שהיא נמשכת במחזור חייהן והן עקב מעברי החיים המשמעותיים והתהליכים הפסיכולוגיים הכרוכים בהם, של האם והבת כאחד (Fingerman,)

מזכיר לזוגיות ממוסדת בנישואין וכניסה לאימהות, המלווים בתהליכי התבגרות ושינוי פנימיים ובהתפתחות והשתכללות קוגניטיבית ורגשית (Colarusso, 1990). האימהות מצדן עוברות שינויים בזוגיות ובהורות, בהם מעבר לסבתאות, ואלה מלווים בתהליכים של חשבון נפש קוגניטיבי-רגשי והתמקדות בעצמי (Colarusso, 2005; Levitzki, 2009). מעברים אלה באים לידי ביטוי גם בשינוי באיכות היחסים ביניהן בבגרות, בדרך כלל שינוי חיובי – פחות קונפליקטים, התקרבות ומעבר למערכת יחסים שוויונית יותר (Birditt & Fingerman, 2013).

הקושי הנגזר ממיעוט המחקרים שנעשו בנושא זה בישראל מתייחס למידת הרלוונטיות של הידע המחקרי שנצבר בתרבויות אחרות – רובן עם דגש על אינדיבידואליזם והיפרדות בין הדורות – לחברה הישראלית. בשונה מהן, החברה הישראלית מתאפיינת במארג מורכב של קולקטיביזם ואינדיבידואליזם ומקנה מקום מרכזי למשפחה, להורות וליחסי הקרבה בין הדורות השונים (מייזלס, 2001). חיפוש אחר כתיבה אקדמית על יחסי אימהות ובנות מבוגרות בישראל העלה שהיקפה מצומצם ביותר ורובה מתמקד בשנים שבהן הבת היא מתבגרת או במעבר מהתבגרות לבגרות (Maysless, Wiseman, & Hai, 1998; Sher-). זאת ועוד, רוב המחקרים על יחסי אימהות ובנות מבוגרות בישראל נעשו בקרב אוכלוסיות עם מאפיינים ייחודיים (יוצאות העדה האתיופית וברית המועצות לשעבר, ניצולות שואה ודור שני; למשל: פרידמן, גולן ואבן-זהב, 2005). המחקר המתואר במאמר זה ביקש לספק תובנות על מהלך היחסים והשתנותם, לאו דווקא בקרב אוכלוסיות בעלות מאפיינים ייחודיים, של אימהות ובנות, תוך דגש על התקופה שבה שתיהן מבוגרות ועצמאיות.

המחקר נערך בשיטה האיכותנית-הנרטיבית, והתמקד בחקר חווייתן של אימהות ובנות יהודיות בישראל, באשר לאיכות היחסים ביניהן והשתנותם, כשהבנות כבר מבוגרות, נשואות ואימהות בעצמן, והאימהות עצמאיות כלכלית, בריאות ומתפקדות. במהלך המחקר זוהה פרופיל יחסים ייחודי שכלל 15 דיאדות (30 משתתפות), שהגדירו את אופי יחסייהן כ"חברות הכי טובות" והפגינו קרבה הדדית יוצאת דופן. מאמר זה ישרטט את האפיונים הייחודיים לפרופיל זה, שכונה במחקרנו פרופיל יחסים אולטרה קרובים. פרופיל זה עורר בנו עניין מיוחד, משום שאימהות ובנות אלה – נשים בוגרות, מתפקדות, המנהלות יחסים בין-אישיים קרובים עם מעגלים נוספים כמו בני משפחה וחברים – קיימו ביניהן יחסים של קרבה רבה מאוד. קרבה זו עומדת בסתירה לפרופיל הצפוי והנורמטיבי כביכול של יחסי אימהות עם בנות מבוגרות ונשואות כפי שהוא מופיע בספרות המחקרית. באופן ספציפי ביקשנו לזהות איכויות ומאפיינים ייחודיים של פרופיל זה בתקופה הנחקרת ולתארם.

שיטה

בין השנים 2010-2011 רואיינו 15 דיאדות של אימהות ובנות מבוגרות (טווח גילאי בנות: 30-45; טווח גילאי אימהות: 55-73). את המשתתפות ראינו הכותבת הראשונה כחלק ממחקר דוקטורט רחב יותר שעסק ביחסי אימהות ובנות בבגרות (קרן, 2014). משתתפות המחקר נבחרו על פי שלושה קריטריונים: (1) בנות שאימהותיהן במצב בריאות תקין ועצמאיות בתפקודן, כדי לנפות את מרכיב השינויים בקשר עקב הזדקנות האם; (2) בנות נשואות ואימהות לילד אחד לפחות, מכיוון שהמחקר וההמשגות התיאורטיות הראו שמעבר לנישואין ולאמהות רלוונטי לבחינת התפתחות היחסים אם-בת; (3) דיאדות שבהן נתנו שתי השותפות את הסכמתן להתראיין למחקר, כדי להבין את שתי נקודות המבט. בהתייחס לפרופיל היחסים האולטרה קרובים, נדרשו שתי השותפות להגדיר את יחסיהן כ"חברות הכי טובות". כל המשתתפות חיו בישראל. רובן גרו באזור המרכז, מלבד שני צמדדים של אימהות-בנות שגרו בפריפריה. רובן הגיעו מרקע סוציו-אקונומי בינוני-גבוה והגדירו עצמן כחילוניות. כל הבנות שהשתתפו במחקר היו נשואות. בקרב האימהות היו 12 נשואות ושלוש גרושות. רוב הבנות (תשע) היו בכורות.

המשתתפות אותרו בשיטת כדור השלג, באמצעות פרסום המחקר בקרב מעגלי היכרויות קרובים ורחוקים, העברת דואר אלקטרוני ופרסום בדף הפייסבוק האישי של הכותבת הראשונה. בחרנו לראיין את האימהות והבנות בנפרד, מכיוון ששאלות המחקר עסקו בנקודת המבט של כל אחת מהן על היחסים, ולא בנרטיב המשותף.

שלב ניתוח הנתונים החל כבר לאחר שנערכו ותומללו הראיונות הראשונים, ובמקביל לעריכת ראיונות נוספים. הנתונים נותחו באמצעות ניתוח תוכן (thematic analysis), בהתאם לעקרונות המעגל ההרמנויטי (hermeneutical circle) (Kvale, 1996) וברוח עקרונותיה של התיאוריה המעוגנת בשדה (grounded theory) (Charmaz, 2000; Glaser & Strauss, 1967); כלומר: בניסיון להישאר קרובות ככל האפשר לחוויה מנקודת מבטן של משתתפות המחקר ומשוחררות מתיאוריה מוקדמת, ביקשנו לגזור כללים מתוך תיאוריהן שלהן. ניתוח סיפורי היחסים, כפי שהביאו אותם האימהות והבנות, העלה דמיון רב ביניהן בבניית הסיפור ובעיצובו והניב ארבע תמות מרכזיות: (1) המאפיינים הייחודיים של יחסי אם-בת אולטרה קרובים, (2) יחסי אם-בת אולטרה קרובים בהשוואה ליחסים אחרים; (3) תפיסת האם כמודל לאימהות; (4) איכות החיים של האימהות והבנות האולטרה-קרובות ושביעות רצונן מהם. פרק הממצאים מציג תמות אלה השזורות בציטוטים מדברי המרואיינות המוצגות בשם בדוי ובציון גילן.

ממצאים

תמה 1: המאפיינים הייחודיים של יחסים אולטרה קרובים בין אימהות ובנות

תמה זו כוללת ארבע תמות משנה.

מעבר מיחסי אם-בת קרובים בשנות הילדות והנעורים ליחסים הדדיים חבריים בבגרות:

תמת משנה זו האירה את תכונת יציבותם והמשכיותם של היחסים וציירה אותם ככאלה שיש בהם קרבה פיסית ורגשית ואינטימיות רבה. כשתיארו את יחסיהן בשנות ילדותה ונעוריה של הבת, שיקפו הנרטיבים של האימהות והבנות גם יחד תחושה מתמשכת של רגשות אהבה עמוקים, טיפול ותמיכה.

הזיכרון שלי זה שאימא שלי תמיד לצדי, תמיד אוהבת, תומכת, מחזקת. גם כשלא סיפרתי לה דברים כמתבגרת, היא ידעה. קוראת אותי כמו ספר פתוח. תמיד זה היה ככה. [...] אני לא זוכרת וגם לא חושבת שהיו לי אכזבות ממנה, לפחות לא דברים מהותיים. הייתה לי ילדות מאושרת, ואימא שלי חלק מאוד משמעותי, כי היא נתנה לי המון אהבה. המון מגע פיסית היה בבית, חיבוקים, נשיקות (דנה, 35, הבת של שולה).

היא הפכה אותי לאימא והתאהבתי בה ממבט ראשון. איך שהיא יצאה לי מהבטן הרגשתי שהלב שלי מתפוצץ מאהבה אליה. כשהיא הייתה תינוקת וילדה קטנה ממש נשמתי אותה. [...] הרגשתי אותה וידעתי מה המשמעות של כל בכי, של כל פרצוף. [...] כשהיא גדלה, יש מרחק טבעי, כי היא הפכה לעצמאית, מתבגרת כזאת, אבל ידעה תמיד שהיא יכולה לדבר איתי על הכל [...], גם אם לא אסכים אקבל אותה. [...] זה תחושה של ביטחון שנתתי כאימא, וזה הדבר הכי חשוב ביחס לילדים (שולה, 59, אימא של דנה)

בתיאורי יחסיהן כבוגרות דיברו האימהות והבנות על אינטימיות גבוהה, על תמיכה רגשית הדדית, על תקשורת חיובית ופתוחה ועל מעורבות הדדית זו בחייה של זו.

אם אני חושבת על היחסים בינינו היום, אני בכנות יכולה להגיד לך שאנחנו כמו חברות הכי טובות, וזה גם תמיד היה ככה. [...] אולי השינוי זה זה שאני היום אדם מבוגר, ואני אימא, יש לי ילדים ו[...]משפחה, אז היא יכולה לסמוך עלי ולשתף אותי יותר, והיא יודעת שאני מכירה אותה הכי טוב ואוהבת אותה הכי בעולם. אנחנו מדברות ומתייעצות על כל דבר. היא מערבת אותי ואני אותה, אנחנו תומכות אחת בשנייה, אנחנו ממש חיות אחת את השנייה ובמובן החיובי (אורלי, 39, הבת של דליה).

אני חושבת שתמיד היינו חברות הכי טובות. [...] תמיד דיברנו. היא הייתה באה, שואלת, מתייעצת. אני זוכרת שהתפלאתי שהיא מקשיבה לי בגיל ההתבגרות... אבל ככה היה. והיום? הקשר, אה, אנחנו קצת כמו זוג [צוחקת]. הקשר? זה אותו דבר, חם אינטימי. [...] אנחנו מבינות אחת את השנייה בלי מלים. [...] תראי, היא מאוד משתפת אותי, וגם אני יותר משתפת אותה באופן טבעי, כי היא כבר אישה בוגרת, [...] יש לה ניסיון חיים וראייה לפעמים אחרת ומרעננת על החיים (דליה, 65, אימא של אורלי).

דוגמאות אלה ממחישות את איכות היחסים היציבה על פני ציר הזמן לצד שינויים נורמטיביים החלים עם התבגרותה של הבת. האימהות והבנות הצביעו על מאפיינים חדשים ביחסים ביניהן (הדדיות ושיתוף למשל), תולדת התבגרות הבנות והחזקתן בתפקידים דומים לאלה של האימהות. ראייתן של האימהות את בנותיהן כנשים בוגרות, אימהות בעצמן, עם חוכמה וניסיון חיים משל עצמן קידמה שינוי ביחסים, מיחסי אם-בת היררכיים ליחסים שוויוניים יותר דמויי חברות. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הספרות התיאורטית והמחקרית ולפיה התבגרותן של הבת והאם, ובמיוחד כניסתה של הבת לזוגיות ממוסדת בנישואין והפיכתה לאם, תורמות להתקרבות ולתחושת שותפות ביניהן (Mottram & Hortacsu, 2005).

תפיסת השותפה לקשר באופן רב ממדי ומאוזן:

האימהות והבנות מפרופיל זה מתארות זו את זו באופן רב ממדי ומאוזן. הן תפסו זו את זו כאינדיבידואלים ותיארו את מגוון התפקידים מעבר להיותן אם או בת במובן המסורתי של התפקיד. כך, למשל, הן תיארו את תפקידיה של השותפה לקשר כאישה, בת זוג, בת, אם, אחות ואדם.

היא עברה תקופה קשה עם אבא שלי, כשכולנו גדלנו ויצאנו מהבית. היא דיברה על זה שהיא משועממת, שהיא כבר לא מרגישה שהיא אוהבת אותו ועל זה שהיא חושבת ברצינות לעזוב אותו. היא הייתה מבולבלת ועברה תקופה לא פשוטה. ברור שבאופן טבעי פחדתי שהיא תגרש ממנו, אבל באותו זמן הבנתי אותה ותמכתי בה (רונית, 40, הבת של אריאלה)

אנחנו מאוד אוהבות אחת את השנייה, אבל יודעות את הגבולות. למשל: אם מגיע ערב שאני יודעת שבעלה מגיע מהעבודה, אני לא אתקרצץ שם, מתוך הבנה וידיעה שהמשפחה צריכה להיות עכשיו לבד, שהזוג צריך את הזמן שלו, [...] שיצטעקו, שיצרחו, שיאהבו. [...] היא הבת שלי, אבל גם אישה ובת זוגו של ר' (הבעל), ואני מכבדת את זה (אריאלה, 61, אימא של רונית).

דוגמה אחרת לראייה מאוזנת זו ניתן למצוא בתיאור תפיסתן זו את זו כאדם עם צרכים, רצונות ורגשות נפרדים ומובחנים מאלה שלהן עצמן.

כשהייתה לי את הבחירה בעצם אם ללכת לגור עם ח' במושב, אז היא אמרה לי: "תעשי מה שאת רוצה, וזה החלטה שלך ואני מכבדת אותך." כן, היא אמרה לי: "את חייבת להתנסות, אז תעשי את זה, את ילדה גדולה; אני אתמוך בך בכל החלטה שאת תחליטי, אבל את לא יכולה להכריח אותי לרצות את מה שאת רוצה." התגובה הזאת שלה נתנה לי ביטחון שהיא בשבילי תמיד וללא תנאי, ואני תמיד אוכל לשתף אותה ולדעת שאקבל גב. [...] אולי היא לא תסכים איתי, אבל זה בסדר (ענת, 35, הבת של אורית).

בשבילי זה היה קשה בהתחלה. היה לי קשה להבין מדוע היא רצתה לזרוק את כל מה שהיא עבדה למענו! דיברנו המון, היא ואני, וניסיתי להבין למה. אני זוכרת שבנקודת זמן מסוימת פשוט הבנתי באמת שזה מה שהיא רוצה, זה מה שמשמח אותה, וזאת הבחירה שלה. מאותו רגע נתתי לה את כל התמיכה והאהבה שלי (מירה, 66, אימא של נעמה).

דוגמאות אלה ממחישות את קבלתן של המשתתפות אחת את רעותה כאדם שלם עם עצמי נפרד. קבלה זו נשענת על הגעתן של הבת ל"בגרות פיליאלית" ושל האם ל"בשלות הורית" (Blenkner, 1965; Nydegger, 1991). בגרות פיליאלית פירושה יכולתו של הילד המבוגר לתפוס את הוריו כאינדיבידואלים עם עבר, מגבלות וחולשות. יכולת זו הנבנית בהדרגה היא הישג מנטלי-רגשי, ומקפלת בתוכה את היכולת להתרחק מההורה בד בבד עם היכולת להבין אותו ולהתקרב אליו. בשלות הורית פירושה השינוי בתפיסת ההורים את ילדיהם המבוגרים, המאפשר להם להתייחס אליהם כאל מבוגרים שלמים, נפרדים ועצמאיים, ולא כאל שלוחה נרקיסיסטית של עצמם.

גבולות משפחתיים החורגים מהנורמה של יחסי אם-בת מבוגרת:

בהגדרתן את השותפה לקשר כ"חברה הכי טובה" ובשמירה על יחסים הדוקים ואינטימיים עמה, הפגינו האימהות והבנות המבוגרות גבולות משפחתיים החורגים מהנורמה של יחסי אם-בת מבוגרת ואף העדפה של השותפה לקשר על פני דמויות אחרות. סיפוריהן העלו שהן נוטות לחלוק זו עם זו כשוות מעמד את חייהן, את מצוקותיהן ואת רגשותיהן האינטימיים:

איתה אני חשופה לגמרי. [...] אם אני צריכה להתפרק אצל מישהו זה יהיה אצלה. איתה אני מרגישה הכי בנוח, הכי טבעי, ואני יודעת שהיא תאהב אותי ותקבל אותי בטוב וברע. [...] אין לי בעיה שהיא תהיה איתי הכי בתחתית והכי גבוה, [...] אין לי בושה ממנה בכלום. [...] הכי קרוב, הכי אינטימי. [...] למשל בלידה שלי [...]

מטורף, אבל היא ממש יילדה אותי. [...] היחסים עם בעלי, האימהות שלי, העבודה שלי [...] הכול אני משתפת אותה (מיכל, 32, הבת של ורה).

כל התקופה שהפסיק לי המחזור הייתה לי תקופה מאוד קשה. הרגשתי זיפת. גלי חום, עצבים, רגשי כזה. [...] וגם היה לי קשה עם א' [הבעל]. הוא לא הבין, וזה נכנס בינינו. רק איתה [הבת] יכולתי באמת לשפוך את הלב על מה שעובר עלי (ורח, 63, אימא של מיכל).

המשתתפות לא חששו לחשוף עצמן אחת לפני רעותה, והאינטימיות ביניהן לא איימה עליהן. כשתיארו את הקרבה ביניהן, נראה היה שהן מודעות לטבעה יוצא הדופן.

אנחנו לא הופרדנו בלידתי [צוחקת], כאילו חבל הטבור נשאר. [...] מטאפורית כמובן, כן? הקשר ביננו זה כמו תאומות סיאמיות שממש מרגישות אחת את השנייה. [...] אולי לאחרים זה נראה מוקצן, אבל לנו זה הכי טבעי (אלמוג, 43, הבת של אביבה).

אופי הקשר הרגשי בין האימהות והבנות בפרופיל זה והגבולות המאפיינים אותו סותרים במידת מה את התיאוריות בדבר תפקוד המשפחה, המדגישות את חשיבותם של גבולות ברורים כתנאי לתפקוד משפחתי טוב (Minuchin, 1974, 1984). עם זאת, וכפי שיורחב בהמשך, פרופיל זה לא נמצא כקשור בתפקוד אישי ומשפחתי פתולוגי או בהתמזגות רגשית עד כדי ויתור על העצמי.

הפרדה הסופית:

נמצא שהפרדה הסופית זו מזו, עקב פטירתה של האם, היא אחד המאפיינים הייחודיים של פרופיל זה. כל המשתתפות העלו נושא זה, הן במישרין, כתשובה לשאלה על תפיסת היחסים בעתיד, והן בעקיפין (למשל בהקשר של הזדקנותה או מותה של הסבתא, האימא של האימא).

זה מפחיד אותי מאוד מאוד. אפילו לדבר על זה איתך עכשיו. [...] האהבה שלי אליה כל כך מיוחדת. זאת אימא שלי, כן? אי אפשר בכלל להסביר במלים את הקשר העוצמתי הזה. זאת אהבה שאין כדוגמתה, ואני מרגישה שאם היא לא תהיה בחיים שלי, הלב שלי יעבוד על חצי. לא יכולה להעלות את האפשרות שהיא תזדקן, תסבול, ואז לא תהיה פה. זה מפחיד אותי שלא תהיה לי אימא (לימור, 32, הבת של חנה).

אני אומרת לך שהיא תעבור טראומה. יהיה לה מאוד קשה בלעדי. [...] לא שאני מתרברבת או משהו, אבל אנחנו מאוד קרובות, ויהיה לה מאוד קשה. יהיה לה קשה שבעתיים, בגלל שאנחנו מחוברות ככה בצורה לא נורמלית. כן. תראי, היא טיפוס חזק מאוד, וגם אני טיפוס חזק מאוד. בכלל אצלנו הנשים מובילות. אנחנו הנשים החזקות של המשפחה; זה לא [...] תלות, אה [...] א [...] זה תלות רגשית. [...]

אנחנו החמצן אחת של השנייה. [...] מבינה? וזה מפחיד אותי [...], לא בגללי אלא בגללה. [...] אני יודעת מה היא תעבור. תמיד יהיה לה חלק חסר בנשמה, כמו לי עם אימא שלי (חנה, 55, אימא של לימור).

הן האימהות והן הבנות תיארו את העתיד בלעדי האימהות כהוויה פגומה. עם זאת אלה ואלה הביעו פחדים שונים: הבנות פחדו מ"פירוק השותפות" ומהפרדה הנפשית מהיחסים ואחת מרעותה. האימהות, שנמצאו בתקופת החיים שבה גדלות הקבלה של מגבלות הזמן, המוות האישי ואובדן הקשרים וההשלמה עמם, חששו בעיקר לרווחתן הנפשית של הבנות.

תמה 2: יחסי אם-בת אולטרה קרובים בהשוואה ליחסים אחרים

הראיונות העלו שהאימהות והבנות מעדיפות בעליל זו את זו על כל קשר קרוב אחר שניהלו: הן פנו קודם כול זו לזו כדי לקבל עצה, תמיכה, נחמה ועידוד, והן היו גם הבחירה הראשונה זו של זו לבלוי בשעות הפנאי שלהן. ממצא זה הפתיע, משום שכל הבנות וכל האימהות היו נשים נשואות ואימהות לילדים.

הכול אנחנו עושות ביחד; גרות ביחד, נוסעות לעבודה ביחד, מדברות מלא. אחרי הצהריים, אם אני לא עובדת, אז אנחנו מבלות ביחד, קניות ביחד, אה, ת'ילדים הולכים איתם ביחד. אין, הכול ביחד, וככה הכי טוב לי. באמת איתה זה מרגיש לי הכי טבעי. אני יודעת שלהרבה זה ייראה פסיכי, אבל אין מה להגיד, אליה אני פונה ראשונה בכל מצב, הדעה שלה, איך שהיא חושבת. היא גם זאת שתמיד מרגיעה אותי, יותר מכולם; יותר מבעלי אפילו. יש דברים שאני בכלל לא מתייעצת איתו. הוא גם הרבה פעמים, כשאני כבר שואלת, הוא אומר "תראי מה אימא שלך אומרת" (אורלי, 39, הבת של דליה).

אנחנו לא יכולות לא להיות בקשר צפוף ורצוף [...] יומיומי, ברור. היא החברה הכי טובה שלי, האדם הכי קרוב אלי. אני הכי אמיתית איתה, ולא צריכה להשקיע מאמץ. זה שונה למשל עם בעלי שזאת מערכת זוגית, אמנם אוהבת וטובה מאוד, שלא תביני, אבל זה שונה, כי היחסים איתו זה במסגרת של זוגיות. [...] איתה פשוט יותר נוח וטבעי לי (דליה, 65, אימא של אורלי)

כחלק מניסיונות ההגדרה של יחסייהן והתווייתם, התייחסו האימהות ליחסייהן עם שאר ילדיהן והשוו את טיבם לאלה שהן חוות עם בתן המועדפת. ניתוח הסיפורים בהקשר זה העלה, שכאשר נערכו ההשוואות בין בנות, הופיעו בהן יותר תיאורי קושי וכאב מאשר כשהן נערכו בהשוואה לבנים, כפי שממחישות הדוגמאות להלן:

זה אחר. נורא קשה לי, כי אני מתה על א' [הבת השנייה], אבל היא אף פעם לא נותנת לי ממש לחבק אותה. מבינה? לא פיסית; יותר מזה [...] בלב. [...] היא אף פעם לא שיתפה, תמיד הסתדרה לבד. היא נותנת לי הרגשה שהיא לא ממש צריכה

אותי. חבל לי הקשר עם א', וכמו שאמרתי, אני תרמתי, ואולי כי אנחנו פשוט שונות באופי, אז לא יודעת אם אפשר היה אחרת. [...] אבל בסך הכול יש בינינו קשר, לא כמו עם נעמה (מירה, 66, אימא של נעמה).

הבן שלי מאוד דומה לבעלי [...], והוא מקסים. תראי, בנים שונים מבנות. [...] הקשר שלי איתו אחר ואני חושבת שזה טבעי. [...] אני מחוברת אליו ומתה עליו, אבל בכל אופן הוא גבר, ויש דברים שאני לא יכולה לשתף אותו או... או לצפות שהוא יבין. [...] כשהוא היה ילד, כשהיה כועס, הוא היה אומר שאני יותר אוהבת את דניאל [צוחקת], אבל עבר לו. [...] אני חושבת שהוא יודע כמה אני אוהבת אותו, וזה טבעי שהבת שלי קרובה ומעורבת יותר (לאה, 60, אימא של דניאל).

על פניו נראה שלא מדובר בהעדפה מוחלטת של בת אחת על פני השנייה אלא על קשר שונה בעל דינמיקה, איכויות ותכונות אחרות, הנגזר מהיסטוריית היחסים, תכונות אישיות של שתי השותפות (למשל טמפרמנט), סדר לידה, טיב ההתאמה (goodness of fit), ניסיון האם בתפקיד האימהי ועוד. השיח ההשוואתי בקרב האימהות מעלה על פני השטח את המתח הפנימי שהן חוות בתפקידן. הן מקיימות דיאלוג פנימי בנוגע לטיב הקשר עם הבנות, חשות רגשות אשם בהקשר זה ומנסות לספק הסברים למקורו. נראה, כי הסברים אלה אינם משחררים אותן וכי חוויית האימהות הכללית שלהן מצטיירת כמאופיינת ברגשות מעורבים.

תמה 3: תפיסת האם כמודל להעברה בין-דורית

בראיונות עמן הביעו הבנות רצון לשחזר את איכות יחסיהן עם אימהותיהן ליחסיהן עם ילדיהן ובעיקר עם בנותיהן.

אימא שלי כל הזמן אומרת לי: "תדעי לך, בנים הולכים, הם הולכים הם לא יישארו. זה לא אומר, תאהבי אותם והכול, אבל הם הולכים." עם הבת היא אומרת לי: "תטפחי, תטפחי כי היא זאת שתישאר איתך" (איילה, 42, הבת של ציפורה).

הרבה פעמים אני אומרת לעצמי: "הלוואי הלוואי וההשקעה שלי תשתלם, ואני אזכה שהבת שלי תרגיש אלי מה שאני מרגישה לאימא שלי." כאילו ש... זה לא רק תרגיש, זה הקטע שאני אדע להיות כזאת אימא, ושהיא תדע להעריך את זה, שהקשר בינינו יהיה כזה שאני אזכה לזה כאימא מהצד השני (אורלי, 39, הבת של דליה).

ניתוח הראיונות עם האימהות העלה, שהן עוסקות בשחזור איכות היחסים בשני הקשרים מרכזיים: בהתייחס לאיכות הקשר שתיארה האם לאמה שלה, ובהתייחס לאיכות הקשר שתיארה האם לנכדותיה. האימהות המשתייכות לפרופיל זה רואות באימהותיהן מודל חיקוי ודמות שהתוותה למענן את תפקיד האם.

אני זוכרת כשהייתי ילדה, הייתי מחקה את ההתנהגות של אימא שלי, כששיחקתי עם הבובות שהיו לי. היא הייתה אדם חם מאוד, ולא הפסיקה להתנהג ככה אלי גם

כשבגרת. אני בטוחה שאני אימא חמה בגללה; זה מה שאימא שלי לימדה אותי. היא לימדה אותי להקשיב ולדבר לילדים שלי. אני מאמינה שבדרך שבה היא התנהגה אלי היא לימדה אותי איך להיות אימא טובה

תפיסת זו נמצאה גם בהתייחס להעדפת האימהות את הנכדים, ובעיקר את הבת של הבת המועדפת (אם יש לה בת).

אני אוהבת את כל הנכדים שלי, אבל באופן טבעי אני מרגישה קרובה יותר לילדים של דניאל. אני עזרתי לגדל אותם מהרגע שהם נולדו, ובגלל שהם גרים פה על ידי, אנחנו מבלים המון יחד. הבת שלה הגדולה ה' היא האהובה עלי מכולם [צוחקת]. היא כל כך מזכירה לי את דניאל כשהייתה קטנה. אני נותנת לה זמן סבתא מיוחד איתי (לאה, 60, אימא של דניאל)

תמה 4: שביעות הרצון ואיכות חיים בקרב האימהות והבנות האולטרה קרובות

הבנות והאימהות גם יחד תיארו רוחה כללית (well being) במסגרת יחסיהן. שתי השותפות תיארו רמות גבוהות יחסית של רוחה וייחסו את שביעות הרצון הכללית שלהן מהחיים, כמו גם את איכות החיים שלהן, לטיב היחסים ביניהן.

אני אומרת לך באופן ודאי, שהקשר עם אימא שלי השפיע ומשפיע עלי ושאם היו לנו יחסים נגיד לא טובים, לא הייתי מי שאני כאדם, כבת זוג והכי משמעותי כאימא. [...] אני פשוט לא הייתי מאושרת ושלווה בחיים שלי, לא הייתי אופטימית כזאת (זיוה, 41, הבת של תמר).

אני חושבת שהיחסים שלי עם אימא שלי בנו אותי, ובסך הכול הצלחתי בקשרים שלי, בזוגיות, [...] ביחסים עם הילדים שלי, בקשר עם זיוה שלי. אני חושבת שבוודאי שהיחסים עם זיוה והמשפחה שלי נותנים לי אושר ושלווה ומביאים לי אושר ושלוות נפש (תמר, 71, אימא של זיוה).

ממצא זה מערער את התפיסה התיאורטית שהוצגה במבוא, לפיה אדם הנשאר בבגרותו קשור מידי להוריו נתפס כתלוי, לא עצמאי וכמי שאינו מתפקד כראוי (Erikson, 1950).

דיון

ממצאי מחקר זה האירו פרופיל יחסים ייחודי של אימהות ובנות, שהגדירו את יחסיהן כ"חברות הכי טובות". פרופיל זה משרטט סיפור יחסים חיובי, אינטימי וקרוב מאוד לאורך שנים, המתייחד בראייה רב ממדית ומאוזנת של השותפה לקשר, בהעדפת הקשר עמה על פני כל קשר קרוב אחר, בחשש מפני פְּרֵדָה ובהעברה בין-דורית של איכות היחסים בין הנשים

לאורך ארבעה דורות, מסכתא רבתא לנכדה. סקירת הספרות העלתה שאין פרופיל זה מוכר מבחינת איכות היחסים ועוצמת הקשר הרגשי ושאין התייחסות אליו ככזה המאפיין יחסי אימהות ובנות מבוגרות.

הקורא עשוי לראות יחסים אלה, על מאפייניהם הייחודיים, כיחסים אידיליים ואף לא אותנטיים. עם זאת, ככל שהעמקנו בניתוח הראיונות, הבחנו שהתפיסות באשר למהלך היחסים, למאפייניהם ולמשמעותם, כפי שהקנו אותן הבנות והאימהות, הובעו בכל ריאיון בנפרד וצבעו את הראיונות כולם. כך, למשל, אף שרואינו בנפרד, היו סיפורי ההתנסויות והחוויית של האימהות והבנות בכל דיאדה דומים מאוד. הם כללו דוגמאות ספציפיות רבות ותיאורי חוויות אותנטיות וחיות שלא נראו שטחיים או מוגזמים. זאת ועוד, כשתארו את עצמן, את שותפתן לקשר ואת היחסים עצמם, הציגו האימהות והבנות גם היבטים שליליים, וסיפקו בכך מבט מאוזן על עצמן ועל היחסים. ממצאים אלה מדגימים את הנרטיב היציב, הלכיד, המאוזן והעקיב של היחסים בפרופיל זה.

הגבולות המשפחתיים השונים מהנורמה, המאפיינים על פי הממצאים פרופיל זה, סותרים במידת מה את התיאוריות בדבר תפקוד המשפחה (Minuchin, 1974), האומרות שגבולות ברורים וחלוקת תפקידים מובנית חיוניים לתפקוד משפחתי טוב. מניתוח הממצאים עולה, שאף שהגבולות שונים מהנורמה, אין קשר בין פרופיל זה לפתולוגיה אישית ומשפחתית ולהתמזגות רגשית עד כדי ויתור על העצמי. יש בכך כדי לערער את הציפייה הנורמטיבית להגדרת תפקידים וגבולות ברורים במשפחה (Bengtson & Allen, 1993; Mcgoldrick & Carter, 1982). יתרה מזאת, לא ניתן לתאר את הקרבה הרגשית בפרופיל זה כפתולוגית, כלומר קרבה המאופיינת בלכידות יתר (enmeshment), עד כדי היטמעות וביטול האוטונומיה האישית. עדויות לכך ניתן למצוא, הן בתיאורן של המשתתפות את תחושת הרווחה ושביעות הרצון הכללית שלהן מהחיים בהקשר של טיב היחסים ביניהן, והן בתפיסתן את השותפה כאדם שלם עם עצמי נפרד, המנהל אורח חיים עצמאי.

בהקשר זה מעניין הממצא בדבר המשכיות העדפתן הבלבדית (אקסקלוסיבית) של המשתתפות זו את זו בהשוואה לכל קשר אחר והחזקת מערכת יחסים קרובה במיוחד בשנים שבהן שתיהן נשים מבוגרות. כל המשתתפות במחקר היו כאמור נשים מבוגרות, נשואות ואימהות לילדים. המשך ראיית **הבנות** את אמן כדמות ההתקשרות המרכזית בחייהן ואי החלפתה בדמות בן הזוג מדגימים פרופיל לא נורמטיבי ואף לא רצוי לפי הספרות הפסיכולוגית. על פי הספרות, קשר בוגר, נורמטיבי ורצוי בין הדורות מחייב נפרדות מדמויות ההורים וביסוס יחסים עם בן/בת זוג רומנטי והקמת משפחה חדשה כיעדי ההתפתחות הרצויים והנורמטיביים (Erikson, 1950). המשך תחושת ההתקשרות של האימהות לבנותיהן מעניין במיוחד, משום שרוב המחקרים שעסקו בילדים כדמויות התקשרות התמקדו בעיקר בהיותם מקור ביטחון להוריהם הקשישים או בהקשר הפתולוגי של חילופי תפקידים בין ההורה לילדו (Mayseless, Bartholomew, Henderson, & Trinke, 2004). למרות המחקר המצומצם בנושא זה, עלו ממצאים דומים במחקר שנערך

בישראל (Keren & Mayseless, 2013) על ההבדלים הבין אישיים במבנה היררכיית קשרי ההתקשרות כפונקציה של גילו של האדם. נמצא שלקראת העשור החמישי של ההורים, הילדים הבוגרים הופכים דמויות התקשרות מרכזיות שלהם, והם ממקמים אותם במקום השני בהיררכיית ההתקשרות, אחרי בן הזוג. התמונה המתקבלת מניתוח הממצאים במחקר זה מלמדת שהמשכיות בראיית האם והבת זו את זו כדמות התקשרות מרכזית היא חלק ממהלך היחסים וממחזור החיים הנורמטיבי של המערכת המשפחתית במשפחות שבהן מתקיימים יחסי אם-בת אולטרה קרובים.

אין המשכיות העדפתן הבלבדית של המשתתפות זו את זו תואמת את הטענה שהמעבר לנישואין מחייב תהליך של העברת מרכז הכובד והנאמנות ממשפחת המוצא אל בן הזוג והמשפחה החדשה, המצמצם את האינטראקציה עם משפחת המוצא (Bonszormenyi-Nagy & Spark, 1984). נראה שלצד התיאוריות והמודלים ההתפתחותיים הקלאסיים, השמים דגש מיוחד על השגת נפרדות מההורים בבגרות והעברת פונקציות ההתקשרות מדמויות ההורים לבני הזוג, פרופיל זה מציע מודל אפשרי אחר. פרופיל זה לא נמצא במחקרנו כקשור בבעיות בתפקוד, בקונפליקטים, ברמות נמוכות של רווחה אישית או בחוסר שביעות רצון. למעשה, תיארו האימהות והבנות גם יחד סגנון ואיכות חיים חיוביים, מספקים וחיוניים, כמו גם הנאה ושביעות רצון מיחסייהן ההדדיים. ניתן לטעון, שפרופיל זה מציע מבט חדש על ההתפתחות הפסיכולוגית של נשים ועל יחסי אימהות-בנות בהקשר זה: במקום לראות את ההתפתחות הפסיכולוגית של הנשים בפרופיל זה כמשקפת את חוסר יכולתן להיפרד זו מזו, הישארותן קרובות ומחוברות יכולה להיראות ככריאה ופונקציונלית וכצורה חיובית של יחסי אם-בת מבוגרת.

הסבר אפשרי לממצאים בדבר דינמיקת היחסים והשתנותם בפרופיל זה ניתן למצוא בספרות הפסיכואנליטית-פמיניסטית, שלפיה התפתחות הזהות האישית בקרב נשים אינה מתרחשת במנותק מבניית קשרים רגשיים אלא בהקשר של יחסים עם אחרים (Cohler & Geyer, 1984; Miller-Baker, 1982). הבנה זו מבקרת את התפיסה התיאורטית המדגישה בעיקר את ההיפרדות כיעד התפתחות רצוי, ומרחיבה את ההכרה בחוויית היחסים המורכבת בין אימהות ובנות. התפתחות זו בחשיבה הניבה עוד נקודת מבט על מהותו של תהליך התפתחות הזהות – נפרדות חלקית והמשכה של תלות הדדית בין אימהות ובנות. גישה זו מגדירה תלות הדדית כתכונת קשר חיונית, המהווה חלק בלתי נפרד ממערכת היחסים הבין-דורית, ואוטונומיה כיכולת להישאר חופשי בתוך קשר שיש בו תלות הדדית (Chodorow, 1978; Nice, 1993).

האפשרות לקיום יחסים אולטרה קרובים כאלה אינה מנותקת מההקשר החברתי והתרבותי שבו הם מתקיימים. הספרות הפמיניסטית והאנתרופולוגית טוענת שבמספר תרבויות שאינן מערבויות (למשל עמים בסין, ביפן, בטיבט, באפריקה ובדרום אמריקה) ניתן למצוא סדר חברתי מטריארכלי, השונה מהמבנה הפטריארכלי הרווח, אשר מבוסס על יחסים של אחריות, שותפות, שוויון, ערבות הדדית ודאגה (Göttner-Abendroth, 2012). בתרבויות

אלה שווה כוחה החברתי של האישה לזה של הגבר, והתרבות הדומיננטית מתרכזת סביב ערכים, נורמות ואירועי חיים הנחשבים נשיים. גוטנר-אבנדרוט (Göttner-Abendroth, 2012), אחת החוקרות הבולטות והחשובות של חברות מטריארכליות, הציעה הגדרה חדשה של מטריארכיה – חברה שוויונית מבחינה מגדרית. היא טענה, שאין לראות חברות מטריארכליות כתמונת ראי של פטריארכיה, שכן הן מעולם לא נזקקו למבנים הפטריארכליים של שליטה ויחסי כוח. להפך: דפוסים מטריארכליים הם שוויוניים חברתית, מאוזנים כלכלית ומבוססים על החלטות בקונצנזוס מבחינה פוליטית. חברות מטריארכליות נוסדו בידי נשים, והן מבוססות על ערכים אימהיים, כגון מתן טיפול, טיפוח, דאגה ואכפתיות והשקנת שלום. בחברות מסוג זה ריבוי דמויות המטפלות בצאצאים הוא הנורמה, והחיים מתנהלים במסגרת של שבט משפחתי החולק משק בית שיתופי. נראה אפוא, שבשונה מחברות מערביות, אין התרבויות המטריארכליות רואות בהשגת נפרדות ואוטונומיה יעד מרכזי ורצוי, ועל כן הן מובילות להתפתחות אחרת של זהות ויחסי אימהות ובנות.

עם זאת, החברה הישראלית היא חברה פטריארכלית בטבעה. מה אפוא בתרבות הישראלית מאפשר ואולי אף מקדם אופי כזה של יחסים אולטרה קרובים? הפרופיל שזיהינו מדגים מבנה של קשרי משפחה שהנשים תופסות בו מקום מרכזי. יתרה מזאת, במבנה משפחתי מסוג זה המשפחה הגרעינית מקבלת ומעודדת קרבה בין אימהות לבנות גם מעבר למשפחות הגרעיניות. שני היבטים אלה נמצאים בהלימה להיותה של החברה הישראלית פמיליסטית בעלת מאפיינים קולקטיביסטיים, שיש בה קשרי גומלין קרובים בין בני דורות שונים במשפחה (Mayseless & Salomon, 2003). זאת ועוד, מדינת ישראל כחברה פמיליסטית מזוהה עם אידיאולוגיה פרו-נטליסטית, כלומר מערך של אמונות, עמדות ופרקטיקות המעודדות פריון וילודה, המקדשות את התפקיד ההורי (בעיקר האימהי) והמדגישות את היתרונות שבהולדת ילדים ובגידולם (ברקוביץ, 1999, 2001; גולדין, 2007; השילוני-דולב, 2004). גישות פמיניסטיות שונות טענו, שלאורך ההיסטוריה השתמשו מדינות וחברות, הזקוקות לילודה גבוהה כדי להבטיח את המשך קיומן, באם ככלי שרת, שייכו אותה לזירה הביתית בלבד, וכך למעשה פטרו עצמן מחובות הטיפול המתמשכות הכרוכות בהכרח בגידולם ובחינוכם של הילדים (פלגי-הקר, 2006; Kristeva, Jardine, & Blake, 1981; Benjamin, 1995, 1998). אותן מדינות או חברות הסו לעתים קרובות התנהלות זו באמצעות שימוש באידיאולוגיית האימהות האידיאלית ומיתוס אהבת אם, ולפיהם הולדה וגידול ילדים הם ייעודיה החשובים ביותר של האישה. דונת (2010) ראתה באידיאולוגיה זו אידיאולוגיה המפלה נשים, משום שהיא מחייבת אותן להקריב את צורכיהן ואת רצונותיהן על מזבח הטיפול במשפחה ובילדים (דונת, 2010). ואולם אידיאולוגיה זו מאפשרת ואף מקדמת יחסי אם ובת אולטרה קרובים במיוחד במרחב הבין דורי, כחלק מתפקידה של האם לקדם את הדורות הבאים ולגדל, לא רק את ילדיה, אלא גם לסייע בגידול הנכדים במישרין ובעקיפין. כך גישה פמיליסטית המדגישה את חשיבות המשפחה, תפיסות קולקטיביסטיות המדגישות את חשיבות הקשר הבין דורי, ואידיאולוגיה פרו-נטליסטית, שאינה מגובה

במדיניות פרו-נטליסטית, מצטרפות כולן ליצירת הקשר חברתי ותרבותי, המאפשר ואולי אף מקדם יחסי אימהות-בנות קרובים במיוחד ואדפטיביים.

פרופיל היחסים האולטרה קרובים שמצאנו במחקר הנוכחי מציע מבט חדש ואחר על מקומה של האישה במשפחה ועל תפקידה כאם בחברות פמיליסטיות. במקום לראות אידיאולוגיה זו כפגומה, מפלה ומדכאת נשים, במהותה ניתן לראותה גם ככזו המעצימה נשים בתפקידיהן המשפחתיים והטיפוליים. ניתן לשער שחברות פמיליסטיות פרו-נטליסטיות, המייחסות חשיבות רבה לאישה ולאם במשפחה ומקנות להן כוח ומשמעות בשמירת יציבות המשפחה והיחסים הבין דוריים, מהוות קרקע פוריה לביסוס של יחסי אם-בת אולטרה קרובים. זאת ועוד, כשהמדינה מעודדת ילודה מצד אחד, אך מתקשה לספק תמיכה כלכלית וסוציאלית מספקת לגידול וחינוך ילדים לאורך זמן מהצד האחר, המשפחה הגרעינית, והאם בעיקר, תופסות מקום מרכזי בכל הנוגע לתמיכה בצאצאים גם בבגרותם. מעורבות זו בחיי הילדים הבוגרים מהווה גם היא קרקע לצמיחת יחסי אם-בת מבוגרת אולטרה קרובים.

מסקירת הספרות הרלוונטית עולה, שעד כה לא דנו בפרופיל יחסי אם-בת אולטרה קרובים במיוחד (למשל: Shrier, Tompsett, & Shrier, 2004). פרופיל זה, כפי ששרטטו אותו האימהות והבנות במחקר זה, מציג מאפיינים ייחודיים של יחסים, שאינם עולים בקנה אחד אף עם אחד הפרופילים שהוצגו עד כה בספרות (למשל: Baumrind, 1991; Borszormenyi-Nagy & Spark, 1973; Scharf & Shulman, 2006). יתרה מזאת, ממצאי מחקרנו מראים שאין פרופיל זה של קרבה ותלות הדדית בין אימהות לבנות רומז להשלכות שליליות הצפויות כביכול בשל איכויות אלה. כפי שנדון בהרחבה קודם לכן, לא נמצא קשר בין פרופיל זה לבין בעיות בתפקוד, קונפליקטים, ברמות נמוכות של רווחה אישית ובחוסר שביעות רצון מהיחסים או מהחיים בכלל, לפחות לא על פי תיאורי המשתתפות. נראה שמחקר המשך שיתבסס על אוכלוסיות עם מאפיינים מגוונים יותר, ואולי גם על תרבויות אחרות, יתרום להבנת פרופיל זה, שכיחותו והתנאים המאפשרים לטפח סוג כזה של יחסים.

מקורות

אלמוג, ע' (2004), פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית. חיפה: אוניברסיטת חיפה.

ברקוביץ, נ' (1999). "אשת חיל מי ימצא?" – נשים ואזרחות בישראל. סוציולוגיה ישראלית, ב(1), 277-317.

ברקוביץ, נ' (2001). אזרחות ואימהות: מעמדן של הנשים בישראל. בתוך י' פלד וע' אופיר (עורכים), ישראל: מחברה מגויסת להברה אזרחית (עמ' 206-234). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

גולדין, ס' (2008). טכנולוגיות של אושר: ניהול פרויון במדינת רווחה מעודדת ילודה. בתוך י' יונה וא' קמפ (עורכים), **פערי אזרחות: הגירה פרויון וזהות בישראל** (עמ' 206-167). ירושלים: מכון ון ליר, ותל אביב: הקיבוץ המאוחד.

דונת, א' (2010). פרו-נטליזם סדוק: נרטיבים של הולדה ואי הולדה בישראל. **סוציולוגיה ישראלית**, יא(2), 440-417.

השילוני-דולב, י' (2004). מיהו תינוק רצוי? הפלות סלקטיביות בשל אנומליות בכרומוזומי מין בישראל ובגרמניה. **תיאוריה וביקורת**, 25, 123-97.

מיזלס, ע' (2001). הקשר בין הורים ומתבגרים בישראל במעבר להתבגרות. **מגמות**, 2-1, 194-180.

סמוחה, ס' (1999). תמורות בחברה הישראלית-לאחר יובל שנים. **אלפיים**, 17, 261-239.

פוגל-ביז'אוי, ס' (2000). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות. בתוך ה' דהאן-כלב, ח' הרצוג, מ' חסן, ד' יזרעאלי, ח' נווה, ס' פוגל-ביז'אוי ועמיתות (עורכות), **מין מגדר ופוליטיקה** (עמ' 165-107). תל אביב: חדקל.

פלגי-הקר, ע' (2005). **מאי-מהות לאימהות: חיפוש פסיכואנליטי פמיניסטי אחר האם כסובייקט**. תל אביב: עם עובד.

פרידמן, א' (2011). **מחוברות: אימהות ובנות**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

פרידמן, א', גולן, מ', ואבן-זהב, ר' (2004). **קשרי אימהות ובנות יוצאות אתיופיה**. מחקר קרן FOHS בתיווך ע.ל.ם, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

קרן, ע' (2014). **קשורות לחיים יחסי אימהות ובנות בבגרות** (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה). חיפה: אוניברסיטת חיפה.

שדמי, א' (2015). **דרך אם**. תל אביב: רסלינג.

Bengtson, V. L. & Allen, K. R. (1993). The life course perspective applied to families over time. In P. G. Boss, W. J. Doherty, R. LaRossa, W. R. Schumm, & S. K. Steinmetz (Eds.), *Sourcebook of family theories and methods: A contextual approach* (pp. 469-499). New York: Plenum Press.

Benjamin, J. (1995). Sameness and difference: Toward an "over-inclusive" theory of gender development. *Psychoanalysis in Contexts*. London: Routledge.

Benjamin, J. (1998). *Like subjects, love objects: Essays on recognition and sexual difference*. Yale University Press.

- Birditt, K. S. & Fingerman, K. L. (2013). *Parent-child and intergenerational relationships in adulthood*. In M. A. Fine & F. D. Fincham (Eds.), *Handbook of family theories: A content-based approach* (pp. 71-86). New York: Routledge/Taylor & Francis Group
- Bonzormenyi, N. I., & Spark, G. M. (1973/1984). *Invisible loyalties*. New York: Brunner/Mazel.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence, 11*, 56-95.
- Blenker, M. (1965). Social work and family relationship in later life with some thoughts on filial maturity. In E. Shanas & G. Streib (Eds.), *Social structure and the family: Generational relations* (pp. 46-59). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Charmaz, K. (2000). Grounded theory: Objectivist and constructivist methods. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed.) (pp. 509-535). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley: University of California press.
- Cohler, B. J. & Geyer, S. (1982). Psychological autonomy and interdependence within the family. In F. Walsh (Ed.), *Guilford family therapy series. Normal family processes* (pp. 196-228). New York: Guilford Press.
- Colarusso, C. (1990). The third individuation. *The Psychoanalytic Study of the Child, 45*, 179-194.
- Colarusso, C. (2005). The evolution of paternal identity in late adulthood. *Journal of American Psychoanalytic Association, 53*, 51-81.
- Erikson, E. (1950). *Childhood and society*. New York: W. W. Northon.
- Fingerman, K.L. (2001). *Aging mothers and their adult daughters: A study in mix emotions*. New York: Spinger Publishing.

- Fingerman, K. L. (2003). *Mothers and their adult daughters: Mixed emotions, enduring bonds*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategy for qualitative research*. New York: Aldine Publishing.
- Goettner-Abendroth, H. (2012). *Matriarchal Societies*. New York: Peter Lang.
- Haws, W. A. & Mallinckrodt, B. (1998). Separation-individuation from family of origin and marital adjustment of recently married couples. *American Journal of Family Therapy*, 26, 293-306.
- Keren, E. & Mayseless, O. (2013). The freedom to choose secure attachment relationships in adulthood. *The Journal of Genetic Psychology*, 174, 271-290.
- Kristeva, J., Jardine, A., & Blake, H. (1981). Women's time. *Signs*, 7, 13-35.
- Kvale, S. (1996). *Interviews: An introduction to qualitative research interviewing*. Sage Publications.
- Levitzki, N. (2009). Parenting of adult children in an Israeli sample: Parents are always parents. *Journal of Family Psychology*, 23, 226-235.
- Levinson, D. J. (1978). *The seasons of a Man's life*. New York: Alfred A. Knopf.
- Mahler, M., Pine, F., & Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant*. New York: Basic books.
- Mayseless, O., Bartholomew, K., Henderson, A., & Trinke, S. (2004). "I was more her Mom than she was mine:" Role Reversal in a Community Sample. *Family Relations*, 53, 78-86.
- Mayseless, O. & Salomon, G. (2003). Dialectic Contradictions in the experiences of Israeli Jewish adolescents. *International Perspectives on Adolescence (HC)*, 3, 149.

- Mayseless, O., Wiseman, H., & Hai, I. (1998). Adolescents' relationships with father, mother, and same-gender friend. *Journal of Adolescent Research, 13*, 101-123.
- McGoldrick, M. & Carter, B. (1999). Self in context: The individual life cycle in systemic perspective. *The expanded family life cycle: Individual, family and social perspectives, 3*, 27-46.
- Miller, B. J. (1984). The development of the women's sense of self. *Works in Progress, 12*. Wellesley, MA: Stone Center Working Paper Series.
- Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mottram, S. A. & Hortacsu, N. (2005). The effects of social change on relationships between older mothers and daughters in Turkey: A qualitative study. *Ageing and Society, 25*, 675-691.
- Nice, V. (1993). *Mothers and daughters: The distortion of a relationship*. NY: Macmillan.
- Nydegger, C. N. (1991). The development of parental and filial maturity. In K. Pillemer & K. McCartney (Eds.), *Parent-child relation throughout life* (pp. 93-112). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Seiffge-Krenke, I. (1999). Families with daughters, families with sons: Different challenges for family relationships and marital satisfaction? *Journal of Youth and Adolescence, 28*, 325-342.
- Scharf, M. & Shulman, S. (2006). Intergenerational transmission of experiences in adolescence: The challenges of parenting adolescents. In O. Mayseless (Ed.), *Representations of parenting: Theory, research and clinical implications* (pp. 319-351). New York, NY: Cambridge University Press.
- Schwartz, S. H. (1999). A theory of cultural values and some implications for work. *Applied psychology, 48*, 23-47.
- Sher, C., E. & Oppenheim, D. (2010). Adjustment of female adolescents leaving home for the military: Links with earlier individuation. *Journal of Adolescence, 33*, 625-632.

Shrier, D. K., Tompsett, M., & Shrier, L. A. (2004). Adult mother-daughter relationships: A review of the theoretical and research literature. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 32, 91-115.

Triandis, H. C., McCusker, C., & Hui, C. H. (1990). Multi method probes of individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1006.

Wallerstein, J. S. (1994). The early psychological tasks of marriage: Part I. *American Journal of Orthopsychiatry*, 64, 640-650.

